

Megjelent: In: Szabó András (szerk.): Mezőváros, reformáció és irodalom (16-18. század). Historia Litteraria 18. Budapest: Universitas, 2005. 27-32.

A mezőváros és a földesúr diskurzusa vallási kérdésekben Brandenburgi György kelet-magyarországi és felső-sziléziai uradalmaiban 1523-1543

<27> Brandenburgi György¹ 1524-ig el nem adott magyarországi uradalmaiban négy olyan mezővárost találunk, melyek vallási életéről rendelkezünk adatokkal: Békés, Gyula, Simánd (1530-ig) és Vajdahunyad (1534-ig).² Mind a négy helység plébániájának György volt a kegyura, betöltésükhöz általában nem vette igénybe a megyéspüspök közreműködését, de a városok véleményét sem kérte ki. Rendszerint hivatalnokai (titkárai, várnagyai) kapták a plébániák jövedelmét, akik – még ha kivételesen felszentelt papok voltak is – az egyházi szolgáltatásokat helyettesekkel végeztették.³ A politikai játszmák része volt, hogy 1520-ban Ábránffy János, a Békés vármegyei főispán testvére kapta a gazdag gyulai plébániát, majd mikor az Ábránffy család János király táborába állt, akkor az örgróf önkényesen elvette javadalmát, s egy – akkor még – Ferdinánd-párti hívének, Sadobrics Péternek adta. Az uradalmak bőségesen fennmaradt iratanyagában egyszer fordult csak elő, hogy egy plébánia népe beleszólt volna ebbe a kérdésbe, akkor sem vallási vonatkozásban: Vári község panaszt emelt a földesúrnál plébánosa erőszakoskodásai miatt, aki egyébként éppen a gyulai várnagy volt, az uradalom első embere.⁴ Le kell szögezmem: nem az idő vasfoga semmisítette meg a vizsgált vallási diskurzus hazai dokumentumait. A földesúr és mezővárosai közötti levelezés <28> szinte hiánytalanul fennmaradt,⁵ a vallási diskurzus az, ami nem is létezett. Kétségtelen, hogy az örgróf ekkor már nem akart tartósan berendezkedni Magyarországon, sem politikailag, sem vallásilag. Mindent megtett, hogy maradék itteni birtokain is túladjon, s édeskeveset törődött a vallási állapotokkal.

György jägerndorfi hercegségében (ahol földesúri jogait akadálytalanul érvényesíthette) három mezővárosnak minősülő helységet találunk: Jägerndorfot (a mai Csehországban),⁶ továbbá Leobschützöt⁷ és Bauerwitzet (a mai Lengyelországban).⁸ Az utóbbi domonkos apáca kegyurainak hála végig katolikus maradt, ezért kimaradt a most vallási diskurzusnak nevezett folyamatból. Szemben a magyarországi állapotokkal Sziléziában a városi plébániák fölött rendre idegen patrónusok rendelkeztek, a tartományúr csak 13 falusi plébániának volt kegyura.

1527-ben vált esedékessé a jägerndorfi plébánia betöltése. A tartományúr és a kegyúr, a német lovagrend troppauai komturja képtelen volt azonban megegyezni, így György örgróf Thurzó Szaniszló (1497-1540) olmützi püspök elé vitte az ügyet. Kérte közbenjárását, egyben kilátásba helyezte, hogy ha a patrónus nem tudja hitelt érdemlően bizonyítani, hogy

¹ Brandenburgi György (Georg der Fromme von Brandenburg-Ansbach: 1484-1543): NDB 6,204k.

² Vö.: Bácskai Vera: A gyulai uradalom mezővárosai. Agrártörténeti Szemle 9 (1967) 432-454; Iosif Pataki:

Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea. Studiu si documente. Biblioteca istorica 39. Bucuresti, 1973.

³ Vö.: Csepregi Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburgi György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban 1520-1530. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001:2) sajtó alatt.

⁴ Vári, 1529. április 21. Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburger Literalien (a továbbiakban: StAN BL) 1128:4.

Közl.: Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313-1800). Bp. 1938. 148k (nr. 170).

⁵ Iványi Béla: München levéltárai magyar szempontból. Levéltári Közlemények 12 (1934) 50-110; Borsa Iván: A Hunyady család levéltárának története. Levéltári Közlemények 35 (1964) 21-54.

⁶ Krnov.

⁷ Glubczyce.

⁸ Baborów.

rendelkezik a prezentációs joggal, akkor maga fogja betölteni a plébániát.⁹ Erre végül nem került sor, hanem – mint a későbbi iratok sejtetik – a kegyúr megkerülésével a város alkalmazott egy cseh prédikátort.¹⁰ Körülbelül ettől az időtől fogva kerültek az egyházi birtokok és a konventuális ferences kolostor vagyona a magisztrátus kezelésébe, s ezek bevételeiből már a város fizette mindazokat, akik korábban egyházi javadalommal rendelkeztek.¹¹

<29> A leobschützi helyzet tisztázását sokáig lehetetlenné tette egy a város és a kegyúr, a gröbnitzi johannita komtur között kialakult vita a lovagrend sörmérési jogáról. A pert legfelsőbb szinten végül a város nyerte, de a johanniták nem nyugodtak bele az ítéletbe, s továbbra is megsértették Leobschütz kiváltságait.¹² Ilyen előzmények után hunyt el 1535-ben a régóta hivatalban lévő plébános, s kérték fel a johannita patrónust az utód prezentálására. Ő az elmergesedett helyzetben azzal állt bosszút, hogy megtagadta a kérést, az állóháború tovább húzódott.

A következő évben egy további javadalom is megürült Leobschützben (valószínűleg egy oltárigazgatóság), s újabb jelentkező is akadt volna rá. György örgróf azonban kiderítette, hogy ennek odaítélése nem az ő, hanem a magisztrátus hatásköre, s tiszteletben is tartotta ezt az ún. kollátori jogot, a város pedig egy evangélikus prédikátori állás létrehozására fordította a felszabadult összeget.¹³ A plébánia patrónusa felismerte vereségét, s évtizedekig nem avatkozott lelkészválasztási kérdésekbe. Az aktákból ugyan a város kezdeményező szerepe tűnik ki, de ebben az esetben sem zárhatjuk ki, hogy a tanácsnak a tartományúr sugott.

Az fent ismertetett diskurzusnak tehát négy állandó szereplője volt: a földesúr (vagy helytartója), a város (polgármester és tanács), a kegyúr (valamely szerzetesrend képviselője) és az illetékes püspök. A játszma téje általában a városi plébániák betöltése volt. A jägerndorfi és a leobschützi történetre egyaránt jellemző, hogy György és a városok lakossága ugyanazon az oldalon állt, és a megyéspüspök segítségével próbáltak nyomást gyakorolni a kegyúrra, hogy nekik tetsző jelöltet – lehetőleg reformátori igehirdetőt – prezentáljon. Végül a patthelyzetet olyan jogi megoldás oldotta fel, mely formailag nem sértette ugyan a kegyúr hatáskörét, mégis az ő bevonása nélkül elégitette ki a városok vallási igényét.

A korábbi példákkal ellentétben a város kezdeményezésére lépett föl a földesúr a leobschützi obszerváns ferencesek ellen.¹⁴ A polgárok 1534-ben többek között azzal vádolták őket, hogy mindennapos koldulásukkal csődbe juttatják a lakosságot. György meghirdette a koldulórend

⁹ Brandenburgi György Thurzó Szaniszlónak. Jägerndorf, 1527. december 29. StAN BL 1131:22r. Téves dátummal közölte: Othmar Karzel: Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf. QDSG 20. Würzburg, 1979. 36k; Quellenbuch zum Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien. Ed. G. A. Benrath, U. Hutter-Wolandt, D. Meyer, L. Petry, H. Weigelt. München, 1992. 28 (nr. 12).

¹⁰ Hans Biber (Johannes Castor) cseh prédikátor Brandenburgi Györgynek. 1533. október 20. StAN BL 912:5.

¹¹ „Zum andern ist unser ernstlicher Bevelch, dieweil ihr des Kloster und Spitals Güter in eurer Verwaltung habt, das ihr den Pfarhern, behemischen Prediger und andern Kirchendienern sampt den Schuldienern redlich unterhaltet; das ihr auch dem Pfarher, Prediger und anderen Kirchendienern in verordnet Competenz alle Quartal an ainich aufziehen gutwillig entrichtet und bezahlet [...] das ihr auch dem behemischen Prediger umb ein gelegen Heusslein uff dem Pfarrkirchhoff verhelfen sollt.“ Marggraff Georgii Rescript an den Magistrat zu Jegerndorff, das unchristliche Sauffen, Schwelgen, Spielen, Huren abzustellen. 1530. április 26. StAN Ansbacher Religionsakten 11:57k. Közli: Karzel 1979. 298k.

¹² Ferdinand Troska: Geschichte der Stadt Leobschütz. Leobschütz, 1892. 62-64.

¹³ „Ir sollt und werdet euch also zu erhaltung Gottes reinen, allein selig machenden worts mit einen fromen, getreuen, cristlichen pfarhern oder prediger versorgen.“ Brandenburgi György a leobschützi polgármesternek és tanácsnak. Drezda, 1536. október 30. StAN BL 912:56r.

¹⁴ StAN BL 912:8-14. Vö. Karzel 1979. 300k.

bojkottját, ennek ellenére a kolostor csak nem akart elnéptelenedni, s hosszú, tettlegességektől sem mentes küzdelem árán sikerült csak a reformatori mozgalomnak 1541-ben bevenni a katolicizmus utolsó leobschützi állásait. Ugyancsak éltek mind a német, mind a lengyel városok a kezdeményezéssel, mikor zsidó kereskedelmi riváisaiktól úgy igyekeztek megszabadulni, hogy földesurukat unszolták, tiltsa meg számukra az átutazást és letelepedést, vagy bírja rá az uralkodót <30> ilyen rendelet kiadására.¹⁵ Ebben a kérdésben viszont az ellentétes gazdasági érdekeltség miatt nem alakult ki a vallás ügyéhez hasonló egyetértés.

Valószínűleg a földesúr és a mezőváros eredményes együttműködésében szerzett jó tapasztalatok vezettek oda, hogy az 1528-ban alapított Tarnowitz¹⁶ bányaváros plébániájának patronátusát kezdettől a magisztrátus bírta, mely maga fizette a papokat és tanítókat – a tartományúr anyagi hozzájárulásával. Ez az evangélikus egyházközség annak ellenére háborítatlanul gyarapodott a fenti szervezetben, hogy Ferdinánd király világi és a krakkói érsek egyházi joghatósága alatt állt, s György örgróf csak zálogjogon volt itt birtokos.

Feltűnő, hogy ebben a modellben a prédikátoroknak minimális szerep jut, vagy semmilyen sem. Kisebb kérdésekben hallathatták ugyan a hangjukat (fizetésemelés, erkölcsi visszasságok), de a fontos ügyekben nélkülük döntöttek. Brandenburgi György magát szükségpüspöknek („Notbischof”) tekintette,¹⁷ s kért ugyan tanácsot teológusoktól, de saját papjait inkább utasíthatni szerette. A szükségpüspök intézményét az 1526-os speyeri birodalmi gyűlési határozat (még inkább annak Lazarus Spengler-féle jogi kommentárja)¹⁸ teremtette meg, mely a tartományurak lelkiismereti kötelességévé tette az elhanyagolt püspöki feladatok ellátását („sie mögen sich so verhalten, wie ein jeder solches gegen Gott und Kayserl. Majestät hoffet und vertraut zu verantworten“).

A szükségpüspök György a legszívesebben egyházfegyelmi kérdésekkel foglalkozott. Számtalan intézkedéssel óvta – sikertelenül – papjai tekintélyét a nép előtt, folyamatosan buzdított – szintén sikertelenül – erkölcsösebb életre,¹⁹ egy helyen Szodoma és Gomora sorsával fenyegetve a jägerndorfiakat.²⁰ Azoknak, akik nem voltak <31> hajlandók a reformatori úrvacsorával élni, azaz két szín alatt áldozni, 1541-ben egy év határidőt hagyott a fejedelemség elhagyására.²¹ A cseh prédikátor gondos adminisztrációjának hála név szerint

---

¹⁵ StAN BL 1244.

¹⁶ Tarnowskie Góry PL.

¹⁷ Ágostai Hitvallás (1530) 28. cikk: „Ha ezenkívül is van még valamilyen más hatalmuk és joghatóságuk [a püspököknek] bizonyos ügyek – tudniillik házassági vagy tizeddel kapcsolatos stb. ügyek – kivizsgálására, ez csak emberi jog alapján illeti meg őket. Kötelességük itt a fejedelmeknek, még ha nem tennék is szívesen, hogy a püspökök mulasztása esetén igazságot szolgáltatassanak alattvalóiknak, az általános békesség megőrzése érdekében.” Konkordia Könyv. Bp. 1957. 1.57. Vö.: Zoltán Csepregi: Notbischof auf dem Rechtsweg. Zur Reformation in den oberschlesischen Herzogtümern von Georg dem Frommen 1523-1543. Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte 70 (2001) sajtó alatt.

¹⁸ Ein christlicher Ratschlag. Nürnberg, 1526. VD 16. S 8225-8227. Kiadás: Lazarus Spengler: Schriften. Bd. 2. Ed. Berndt Hamm, Wolfgang Huber, Gudrun Litz. QFRG 70. Gütersloh, 1999. (67)77-107 (nr. 45).

¹⁹ Brandenburgi György Hans Jordan és Hans Rasselwitz helytartóknak valamint Johannes Paulinus és Johannes Castor prédikátoroknak. Ansbach, 1539. január 20. Geheimer Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (a továbbiakban: GStA PK), I. HA. Rep. 46, nr. 9 (M).

²⁰ „Ein so ganz gotlos unchristliches Leben und Wesen [ist] hie mit Follerei, Hurerei, Gotslesterung und auch öffentlichen Lastern, Tag und Nacht mehr, dann in keinem umbligenden Flecken; das kein Wunder wo Got nit so barmherzig wer, das er Jegerdorff in Grund versenket und verdammet.“ Marggraff Georgii Rescript an den Magistrat zu Jegerdorff, das unchristliche Sauffen, Schwelgen, Spielen, Huren abzustellen. 1530. április 26. StAN Ansbacher Religionsakten 11:57k. Közli: Karzel 1979. 298k.

²¹ Brandenburgi György Hans Jordan helytartónak. Ansbach, 1541. szeptember 26. StAN BL 1153:51k. Közli: Johann Soffner: Schlesische Fürstenbriefe aus der Reformationszeit. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 21 (1887) 399-415, 414k.

ismerjük ezeket a megátalkodott reakciókat.²² (Mikor számon kérték őket, azzal mentegetőztek, hogy megvárják az esedékes zsinat döntését az úrvacsorakérdésben. A tartományúr, aki 1523-ban a boroszlói reformáció védelmében,²³ majd még 1536-ban is ugyancsak a közelgő zsinatra hivatkozott,²⁴ most fordított helyzetben nem volt hajlandó a régóta halogatott zsinatig kíméletet gyakorolni.) Arról viszont nem tudni, sújtott-e valakit végül a számkivetés büntetése, mert előbb a plébános távozott állásából, majd a szigorú őrgrof is az élők sorából. Feltehetőleg maradt minden a régiben.

Ilyen szereposztás mellett nem csodálkozhatunk rajta, hogy a jól fizetett jägerndorfi plébánián senki nem bírta sokáig, sűrűn kellett utód után nézni. Az új lelkész kiválasztása (már a kegyúr részvétele nélkül) most is a tartományúr és a város közös ügye volt. Egység mutatkozott abban a kérdésben, hogy a jelölt a reformáció szellemében hirdesse az igét, emellett viszont a földesúr főleg presztízsszempontokat követett (hírnév, ajánlók),²⁵ a polgárság előtt azonban az íghirdetés érthető volta <32> (nyelvjárás? hangerő? artikuláció?)²⁶ nyomott a latban. Brandenburgi György már csak azért is marasztalta távozni kívánó papjait, mert rossz fényt vetett volna hercegségére a túlzott fluktuáció.

A felső-sziléziai diskurzus önmagában tekintve sem érdektelen, de még izgalmasabb a magyarországi hiányjellel összehasonlítva. A két helyzet időben és földrajzilag sem esik egymástól távol, azonos a földesúr és az uralkodó (Ferdinánd) személye, s a jogi környezet is hasonló. A külső kegyurak kijátszása cinkos összekacsintásra indította a sziléziai városokat és földesurukat, miközben a kelet-magyarországi közösségek teljes kiszolgáltatottságukban passzivitásba sülyedtek. Ebben a kiszolgáltatottságban éppen az a körülmény is szerepet játszott, hogy a földesúri és kegyúri jogok itt egy kézben halmozódtak. Nem elhanyagolható különbség persze az sem, hogy míg a német városokban már hódított a reformáció, addig a magyar és a sziléziai lengyel etnikum még a régi kegyességet gyakorolta.

---

²² „Diese person, etliche seyn noch nie zum sacrament gangen, sunder harren auffß concilium, etliche yn vil jaren nicht, geben den evangelio ergernis und halten auch andere ob. Es seyn ober noch vil mer in der stat und vor der schtat diessern etc., die ich jezt nicht bedencken und nennen kan.“ Hans Jordan Brandenburgi Györgynek. Oppeln, 1541. augusztus 14. GStA PK, I. HA, Rep. 46, nr. 9 (M).

²³ Fraknoi Vilmos: Brandenburgi György, II. Lajos nevelője. Budapesti Szemle 36 (1883) 337-356, 351k; uő: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1884. 117k.

²⁴ „Nun konnen wir, wie ain jeder zu ermesen hat, zu cristlicher lehr unnd glauben, das allein ain gand unnd gab Gottes ist, niemandts mit gwalt oder dem schwert brengen oder dringen, sind aber der unzweivenlichen zuversicht, es werde inn kurtz ain gemein cristlich concilium gehalten, alldo inn dißer notwendigen sachen gehandelt werden mus, des versehens der almechtig werde alls dann seine gottliche gnad mittailn, das ettwas fruchtbars außgericht.“ Brandenburgi György Hans Jordannak. Ansbach, 1536. január 12. GStA PK, I. HA, Rep. 46, nr. 9 (M).

²⁵ „Lieber getreuer, wir geben dir zu versteen, das uns burgermeister und ratt zu Jegerdorff jetzt geschriben unnd angezeigt habe, aus was ursachen der priester Achaci, den der vorig pfarrer an sein statt zu stellen vermain, zum pfarrer nit anzunemen sey, wie du hier inneschlossen vernimbst, unnd dieweil wir dir und doctor Wipert hievor bevelch geben haben, das ir mit rath und hilff doctor Hessen zu Preßlau nach einen frummen, christlichen, geschickten pfarrer und caplan trachten sollt laut desselb. unsers schreibens. So ist unser bevelch, ir wöllet demselben nochmals also volgen und kein anderss thun, damit unnser underthanen am predigen dess heilligen wort Gottes nit mangel leiden.“ Brandenburgi György Hans Jordannak. [Ansbach, 1535. április 26.] StAN BL 912:35v.

²⁶ „Gnediger furst unnd herr, gebenn eiffigs untertheniglich tzu erkennen, daß wier nit lang verschnier tzeith magistrnn Joannem Kressling vonn Ofenn tzu einem pfarrer unnd prediger beruffenn auffgnahmen habenn, welcher unns ein jar mit verkundung deß warn worth Gotts, welchs ein speiß der selen ist, unnd raichung der heiligenn sacrament unns unnd unser kirchenn versorgenn, welcher ein cristlicher unnd wolgelerter man ist, unnd mit seinem ausspruch deß gottlichem worth Gottes gemeinem volk woll verstendig, daran vill gelegen ist, unnd ime auch gemeine statt fast unnd ser verwandt ist, unnd wier auch sampt inen in gerne verholdenn wollenn.“ A jägerndorfi polgármester, a tanács és az egész község Brandenburgi Györgynek. Jägerndorf, 1536. március 25. StAN BL 912:49k.